

KODÁLY

Leányfalu
2018.

A kötet megjelenését támogatta:
Nemzeti Kulturális Alap

Szerkesztő:
Rák Béla

Olvasószerkesztő:
Wospil Adrienn

Kiadja: Faluház és Ravasz László Könyvtár Leányfalu
Felelős kiadó: Szelekovszky Beáta

Faluház és Ravasz László Könyvtár
2016 Leányfalu, Móricz Zsigmond út 124.
Telefon: +36 70 771 43 63

Dr. Richter Pál

Kodály Zoltán népzenekutatói munkássága

Kevés olyan szereplőjét tudjuk megnevezni az európai, a nyugati világ zenetörténetének, aki hosszú távra érvényesen, időtállóan jelölte ki közössége zenei boldogulásának útját az elvégzendő feladatokkal együtt. Jószerével lehet, hogy csak Kodályt, aki életfilozófiaként vallotta és hirdette: „Zene nélkül lehet élni, de nem érdemes”. Víziójában a társadalom lehető legszélesebb körében a zene a mindennapi létezés része, éltető eleme, amely már önmagában segíti a társadalmi jó megerősödését, felszínre kerülését erkölcsi, esztétikai és művészi értelemben egyaránt. A társadalmi etika részeként értelmezte és kezelte a zenei műveltséget. Kodály komplex programjából nemzetközi szinten csak a zenepedagógiai koncepció, a művészetre, zenére nevelés vált széles körben ismertté: a zenész, kutató és pedagógus hármasságából csak az utóbbi kapta meg az elmúlt ötven évben nagyjából folyamatosan és egyenletesen az őt megillető figyelmet, és került a zenei és társadalmi köztudatban megérdemelt helyére. Pedig Kodály életműve a zeneszerző zseni, a tudós és a tanár egységében és teljességében ismerhető csak meg. Hiszen a sokszor emlegetett „módszer”-t nem elkülönítve csak a zeneoktatás kapcsolatrendszerében kell értelmeznünk és látnunk, hanem a teljes kodályi programon belül, párhuzamban a zenetörténeti és népzenei kutatásokkal, valamint a zenei törekvésekkel, a jellegzetesen magyar zeneművészet megteremtése ideológiai cél elérésének vonatkozásában. Egész élete és életműve tükrözi hátrahagyott feljegyzéseiben található egyik vallomását:

„Magyarnak születni ma már nem lehet. Azt mindenkinek magának kell megszerezni. [...] Mindenkire ráfér, hogy öregbítse magyarságát. [...] Magyar az, aki a magyar kultúra részese. Látnivaló, hogy ez igen tág fogalom. De más kritérium nincs.”¹

Kodály a magyar kultúrának nemcsak részese, hanem alakítója is volt, melyhez alapot, biztos kiindulást a népdalgyűjtés, a magyar népzene tudományos kutatása jelentette számára. Első népdalemlékei az 1890-es évekhez, a gyerekkorhoz kötődnek. A tudományos igényű gyűjtések 1905-ben kezdődtek, majd Bartókkal való megismerkedését követően, már megosztva egymás között a vizsgálandó területeket 1906-ban indultak be nagyobb mennyiségben. Kodály 1952-ig a történelmi Magyarország 35 vármegyéje és Bukovina 235 településén összességében mintegy 5100 dallamot gyűjtött és jegyzett le. A vokális dallamok száma 4880, ebből 195 román, szlovák és cigány. A hangszeres dallamok száma 223, ebből 39 szlovák, román, rutén. Azaz 95 százalékban magyar anyagot gyűjtött. Kodály számára a népzene-kutatói pálya szempontjából döntő fontosságú volt Vikár Bélával való megismerkedése. Vikár nyelvész-etnográfusként elsőként gyűjtött a kor technikai újdonságával, a fonográffal folklóradatokat, így népdalokat is.² Kodály visszaemlékezése szerint az 1896-os millenniumi kiállításon többek között a Vikár által gyűjtött Fehér László ballada is ki volt állítva mintegy tucatnyi különféle dallammal. Kodály akkor találkozott először Vikár Béla nevével.³ Személyesen 1903-ban ismerkedett meg vele, amikor a disszertáció témáján kezdett dolgozni, és miután a magyar népdalok már minden akkoriban hozzáférhető és megjelent kiadványát át-

¹ Kodály Zoltán: *Közélet, vallomások, zeneélet* (szerk., sajtó alá rendezte: Vargyas Lajos), Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1989, 194–195.

² Vikár Béla (1859–1945) fonográffal az első népdalgyűjtését 1896 karácsonyán végezte Borsod megyében. Az első hengerfelvételek Csincse tanyán készültek (Sebő Ferenc: *Vikár Béla népzenei gyűjteménye. Hagyományok Háza Budapest, 2006, 24–27.*)

³ A millenniumi kiállításon, 1896 májusában még biztosan nem lehetett kiállítva Vikár gyűjtése, miután csak 1896 karácsonyától kezdve gyűjtött fonográffal, és más leírásokból lehet tudni, hogy a dallamváltozatokat bemutató tabló (térkép) az 1900-as párizsi világkiállításra készült (Sebő Ferenc: *Vikár Béla ... i. m. 27–28.*)

Vikár Béla (1859-1945)

nézte, jutottak eszébe a kiállításon látott ballada-lejegyzések és Vikár neve. Elment hozzá a néprajzi gyűjteménybe:

„Mikor jelentkeztem nála, mint kezdő diák, kinek munkájához szükséges megismerni az ő gyűjteményét, kissé bizalmatlanul fogadott. Azt hitte, új elméletet akarok gyártani a magyar zenéről, ami akkoriban divatozott.

Megnyugtattam, nem elmélettel foglalkozom, zeneszerzőnek készülök, ehhez is, de tudományos céllal is, tüzetesen meg akarom ismerni a népdal élő formáját, mert amit a kiadványokban találtam, nem elégít ki, s magam is gyűjteni szándékozom.

Lassan fölengedett, eljött velem a múzeum kis udvari szobájába, ott voltak felraktározva a hengerei, s egy rossz kis zongora alig hogy elfért. [...]

Megmutatta a fonográf kezelését, majd magamra hagyott.

Abban a kis sötét udvari szobában sok boldog órát töltöttem. Felváltva játszottam fonográfon a népdalokat és zongorán a hatásuk alatt készülő szerzeményeimet.”⁴

Vikár felvételei csak még inkább megerősítették Kodályt abban, hogy nem elegendő gyűjtött anyagokat átnézni, meghallgatni, hanem megfelelően kimunkált tervet követve személyesen kell gyűjteni, és a helyszínen kell a népdalokról tapasztalatot szerezni. Első útjára így emlékezett vissza már idős korában, az 1950-es években:

„Első utamra 1905-ben mégsem vittem fonográfot. Egyrészt nem is adhattak, mert Vikár újra kapott pénzt a minisztériumtól, maga készült Erdélybe, másrészt szerződése volt a múzeummal (10 korona, ha legalább 3 dallamot hoz 1 nap). . .

⁴ Kodály Zoltán: *Visszatekintés. Összegyűjtött írások, beszédek, nyilatkozatok II.* (sajtó alá rendezte. Bónis Ferenc), Zeneműkiadó Vállalat Budapest, 1982, 403.

Nem remélhetve hogy valaki pénzt ad, elindultam a magam pénzén. [...] Merre menjek? Vissza, ahonnan jöttem, felidézni a gyermekkori elhomályosult emlékeket. 5 évi egyetemi és zeneakadémiai tanulás után elindultam az egyszerű parasztok közé, tőlük tanulni, amire sem az egyetem, sem a zeneakadémia nem tanított.”⁵

Kodály ekkor bejárta gyermekkora ismerős falvait, illetve ismerősein keresztül jutott el az énekesekhez, a néprajz-tudomány szakkifejezésével élve, adatközlőkhöz. Mátyusföldön gyűjtött Galántán, Taksonyban, Felsőszeliben, Pereden, Zsigárdon, Deákiban, Nádszegen, Királyfán és Farkasdon, a Csallóközben járt Dercsikán és Dunaszerdahelyen. Saját bevallása szerint ez a kétheti útja négyheti tengerparti nyaralással ért fel. Mintegy 150 dalt gyűjtött a két hét alatt, amelyekből 15-t még az 1905. évi *Ethnographia* című néprajzi folyóiratban le is közöltek. Tanulsága is volt az útnak, hogy nyáron, júliusban a legnagyobb dologidőben nem lehet gyűjteni. A parasztemberek olyankor elfoglaltak, egész nap kint vannak a mezőn, nem érnek rá városi uraknak danolászni. Fonográf nélkül Kodály megtehetette, hogy gyalog, csupán egy kis hátizsákkal vágjon neki az útnak, „*a legrosszabb táplálkozási és lakásviszonyok közt. De ez elkerülhetetlen lecke, amit saját bőrén tanulhat csak meg mindenki.*”⁶

Később a gyűjtésekre való felkészülésről így vallott: „*aki útra indul, minél többet visz magával, annál többel tér meg. Annál többet tanulhatsz valamiről, minél többet tudsz.*”⁷

Ennek megfelelően gyűjtőhelyeit tervszerűen választotta ki, és alaposan felkészült a gyűjtésekre. Igyekezett előzetesen tájékozódni, hogy hol mit kellene felkutatni, milyen különlegességek jellemzik az egyes vidékeket, mit kellene felgyűjteni. A gyűjtőfüzeteiben lévő térképvázlatok arról tanúskodnak, hogy

⁵ Kodály Zoltán: *Közélet, vallomások, zeneélet...* i. m. 168.

⁶ I. m. 169.

⁷ Idézi a Kodály tanítvány Kerényi György visszaemlékezéséből Szalay Olga: *Kodály, a népzene kutató és tudományos műhelye.* Akadémiai Kiadó, Budapest 2004, 43 (70. lábjegyzet).

a gyűjtési helyekkel kapcsolatban előzetesen alaposan tanulmányozta a vármegye-monográfiákat, a népességi és vallási adatokat és az adott vidékkel kapcsolatos népzenei, népköltészet publikációkat.⁸

Gyűjtéseinek legnagyobb és legértékesebb részét az I. világháború idejéig végezte. Az 1905-ös mátyusföldi gyűjtőút előtti időszakból mindössze 34 adatot rögzített gyermekkori emlékek alapján, illetve diáktársaktól följegyzett dallamokat. 1905 júliusában két hetet töltött el Mátyusföldön, visszaemlékezése szerint 150 dallamot gyűjtött, 1906 augusztusában, majd október–novemberben Nyitra (Zoborvidék), Gömör, Bars, Heves és Nógrád megyékben járt, összesen 350 dallammal tért haza. 1907, 1908 és 1909-ben rendre visszatért Zoborvidékre, és a magyar mellett szlovák (akkori nyelvhasználat szerint tót) dallamokat is gyűjtött. 1910 év elején Hont és Nyitra megyékben járt, majd márciusban következett első erdélyi útja Székelyföldre, Gyergyóba, ahol 10 nap alatt 5 falut járt be, és román dallamokat is gyűjtött. 1911-ben ismét Zoborvidék, főként szlovák anyagot rögzített, köztük dudazenét is. 1912 egyik leggazdagabb gyűjtőéve: összesen 31 faluban fordult meg, a Felföldön Nyitra, Gömör, Hont és Bars megyékben, majd Húsvétkor ismét Székelyföldre ment, Csík megyébe, a Kászonokba, ahol a 6 kászoni faluban gazdag anyagot gyűjtött, kiváló énekesektől, valamint hangszeres zenét (hegedű, furulya) is felvett. 1913–14 a Gömör megyei gyűjtések időszaka, a magyar mellett cigány dalokat és hangszeres anyagot (klarinét, trombita, fakürt) rögzített. 1914. április–májusában azután Bukovinában folytatta a keleti magyar nyelvhatár vizsgálatát. 9 faluban a magyar mellett román (oláh), rutén és cigány előadóktól gyűjtött nem csak vokális, hanem hangszeres népzenei, hegedű-, furulya-, kanásztülök- és még trombitadallamokat is. Az I. világháború kitörését követően 1915-ben Bars és Nyitra megyékben rögzített magyar és szlovák (tót) siratókat, hangfelvételeket is készített róluk. 1916 elején ismét a Zoborvidékre tért vissza, Ghymesen és Zsérén vett fel

dallamokat, majd a nyár folyamán Kassa és Ránkfüred lakosainak megkezdte a katonadalok gyűjtését. Egyeztetett tervüknek megfelelően Bartók szintén gyűjtött ekkoriban lakosokban a monarchia különböző vidékeiről származó katonáktól. 1916 októberében Kodály Nagyszalontára utazott, és megkezdte egy helységhez kapcsolódóan a leggazdagabb és a helyi repertoár szempontjából legrészletesebb gyűjtését. Monografikus igényű kutató munkáját csak 1917-ben fejezte be Arany János szülővárosában, és összesen 406 dallamot rögzített. A nagyszalontai gyűjtést követően már csak Budapesten vett fel cselédlányoktól dallamokat, terepen egészen 1921-ig azután nem járt.

1920 után, a trianoni békediktátum és a szomszéd országokkal való rossz viszony következtében Kodály már csak a megmaradt területeken tudott gyűjtőmunkát végezni. A korábbi, főként a magyar nyelvhatáron megkezdett kutatásait nem tudta folytatni, de még az új határnak éppen csak a túloldalára került Nagyszalontára sem tudott már visszamenni. A proletárterror bukása után Magyarországon is időre volt szükség, hogy a politikai helyzet konszolidálódjon, a társadalmi mozgások lecsendesüljenek, és újra megteremtődjenek a békés polgári létezés körülményei. 1921-ben részben az őt ért sérelmeket kárpótlandó anyagi támogatást kapott a népzene-kutatói terepmunka folytatására. Tavasszal először Békés megyében, Gyulán⁹ és környékén gyűjtött, majd Szatmár és Komárom megyében, amelyeket az új határok félbevágtak. Több év szünet után az első gyűjtőútjáról így írt Cecil Graynek¹⁰:

„....szellemileg teljesen elvadulva és megviselve az örökös megpróbáltatásoktól és a mechanikus munkák egyhangúságától holnap reggel 12 napra vidékre rándulok. Remélem, találok ott néhány nép-

9 Gyulán a Néprajzi Társaság vándorgyűlésén Erkelről szóló előadást is tartott.

10 Cecil Gray (1895–1951) skót zeneszerző és zenekritikus. 1924-ben jelent meg kortárs zeneszerzőket bemutató kötete (A survey of contemporary music), amelyben Bartókról és Kodályról is írt.

dalt, ámbar a román győzők részéről az internálás veszélyének teszem ki magam, mivel az »új« határ mellett leszek. Ez az első utazásom nem is tudom hány év óta, már azt is elfelejtettem, hogyan kell felszállni a vonatra.”¹¹

1923–1926 többek között az ország északi megyéiben, Pálócfdön, de Dél-Dunántúlon is gyűjtött, általában fonográf nélkül, amiről a sok helyszíni lejegyzés is tanúskodik. 1927-től 1938-ig már csak elvétve ment terepre, az ország legkülönbözőbb vidékeire. Ennek az időszaknak a végén többször megfordult Karádon, valamint 1934-ben a Gyöngyösbokréta rendezvényein is gyűjtött néhány dallamot.¹² Terepen munkát utoljára 1950-ben végzett Mohácson és Nagybaracsán. Vikár Béla példáját követve Kodály és Bartók már első gyűjtőútjaikon (1905, 1906) használták a kor technikai újdonságát, a fonográfhengert, és népzenei gyűjtéseik egy részéről hangfelvételt is készítettek. Bár mindketten egyetértettek abban, hogy a tudományosan hiteles gyűjtésnek a fonográf elengedhetetlen eszköze, véleményük mégis különbözött a fonográfra rögzített népzenei adat jelentősége tekintetében. Kodály megközelítésében a népdal tipikus, lényegi alakja a fontos. Különösen a kezdeti időszakban voltak komoly kételeyei a fonográf használatával kapcsolatban. Bartóknak 1907-ben ezt írta:

„...tudja, hogy sokat [népzenei adatot] azért nem használhatni éppen, mert fonográfba énekelték. Velem is többször megesett, hogy a fonográfba hibásan énekelték be, aminek az igazi formáját többszö-

11 Kodály eredetileg franciául írt levele (Kodály, Zoltán: *Letters in English, French, Italian, Latin*. Ed. Dezső Legány and Dénes Legány. Argumentum kiadó–Kodály Archívum, Budapest 2002, 36 (47. sz. levél). Magyarul idézi: Szalay Olga: *Kodály, a népzene kutató ... i. m.* 130.

12 1931–1944 között augusztus 20. tájékán minden évben falusi csoportok részére szerveztek rendezvényeket Gyöngyösbokréta címmel, amelyeken a paraszti közösségek táncait, énekeit és játékaikat mutatták be.

A századelő technikai újdonsága a fonográfhenger.

ri hallás után följegyeztem... Szóval kötve hiszek a fonográfnek.”¹³

Tíz évvel később így vetette papírra kételyeit:

„Fonográffelvétel egyenlő pillanatfelvétel. A fonográffelvételen sokszor nem lehet elmenni. Ha zenész gyűjt: többször hallja [a dallamot], a fonográf [csak] egyszer, hibák, véletlen tévedések. Csak egy módon pótolja a zenészt: egy és ugyanazon dallam sokszori, különböző felvétele. De lehetetlen a henger-pazarlás.”¹⁴

Egy évre rá, 1918-ban, a *Kelemen kőmives* balladájáról szóló tanulmányában a gazdagon díszített dallamok lejegyzésénél viszont elengedhetetlennek tartja az eszközt:

„Egy eset van, mikor a zenész sem lehet el fonográf nélkül. Mikor olyan rögtönzések megörökítéséről van szó, amelyek soha kétszer egyformán nem ismétlődnek. [...] De ha nem is éppen nélkülözhetetlen: nagyon megkönnyíti a fonográf a sűrűn melizmás dallamok tanulmányozását”¹⁵

Bartók számára, aki a „szűkebb értelemben vett parasztnét”¹⁶ természeti jelenségnek tekintette, éppolyan természeti tüneménynek, mint a növény- és állatvilág alakzatait,¹⁷ a

13 *Documenta Bartókiana 1–4* (közreadja: Denijs Dille) Akadémiai Kiadó Budapest, 1964–1970, 4/136.

14 Előadás-tervezet 1916/17-ből. Kodály Zoltán: *Magyar zene, magyar nyelv, magyar vers* (szerk., sajtó alá rendezte: Vargyas Lajos), Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1993, 167.

15 Kodály Zoltán: *Visszatekintés II ...* i. m. 76.

16 „Szűkebb értelemben vett parasztnének azokat a dallamokat nevezhetjük, amelyek egy vagy több egységes stílushoz tartoznak, más szóval: egyforma karakterű és szerkezetű dallamok nagy tömege szolgáltatja a szűkebb értelemben vett parasztnét.” in: Bartók Béla Írásai/1 (közr. Tallián Tibor), Zeneműkiadó Budapest, 1989, 139 (A népi zene hatása a mai műzenére című előadásból, 1931).

17 „A szűkebb értelemben vett parasztné tehát természeti jelenségnek tekinthető; mai alakját minden tanultság nélküli embertömeg ösztönös alkotóerejének köszönheti. Éppolyan természeti tünemény, mint pl a természet (a növény és állatvilág) alakzatai. Egyes

fonográf, a visszajátszható hangzó felvétel „természettudományos” kutatásának fontos „műszere”, amelynek segítségével a vizsgálat (ti. a felvétel lehallgatása) egy adott dallam esetében, ha korlátozott számban is, de többször elvégezhető. Mint egy mikroszkóp alatt a felvételek lassításával az apróbb részletek is megragadhatók, megfigyelhetők. A népdalt természettudományos pontossággal kívánta lejegyezni. 1935-ben így írt erről a *Miért és hogyan gyűjtsünk népzene-t?* című tanulmányában:

„...a fonográf-felvétel lejegyzésénél lassúra állíthatjuk a forgási sebességet [...] ezzel a fogással nagyon bonyolult vagy alig hallható cifrázatokat, ritmuskülönbségeket akkora pontossággal jegyezhetünk le, mint természetes ének akárhányiszori meghallgatásával is soha. És végül: a fonográf egyike a legjobb segítő-eszközöknek annak az ideális célnak elérésére, hogy a szubjektív elemet lehetőleg kikapcsoljuk népdalgyűjtő és népdaltanulmányozó munkálataink folyamán. [...] ameddig emberi munka is fog beékelődni az eljárásba, addig bizony hol több, hol kevesebb szubjektív elem lesz a lejegyzésben, az osztályozásban stb.”¹⁸

Bartók egyre pontosabb, egyre apróbb részleteket megcélzó tudományos megközelítése fokról fokra nyomon követhető lejegyzései fejlődési fokozatainak, időbeli rétegeinek feltárással. Az aprólékosan részletes és pontos lejegyzés technikáját és sajátos notációját Bartók munka közben, hosszú évtizedek alatt alakította ki. Kodály 1950-ben *A folklorista Bartók c. visszaemlékezésében* elismerve Bartók érdemeit az úgynevezett mikroszkopikus lejegyzés megteremtésében azt írta:

megnyilvánulásai ezért művészileg abszolút tökéletesek” in: Bartók Béla Írásai 1 (közr. Tallián Tibor), Zeneműkiadó Budapest, 1989, 107 (A népzene szerepe korunk műzenéjének fejlődésében című tanulmányból, 1920).

18 *Bartók Béla Írásai 3* (közr. Lampert Vera és Révész Dorrit), Editio Musica Budapest, 1999, 279.

„[Bartók] Lejegyzései a végső határt jelentik, ameddig emberi fül műszerek nélkül eljuthat. Ezen túl már csak a hangfényképezés következik.”¹⁹

Kodály ugyanakkor a felkészült, jó adottságú gyűjtő, az emberi tényező fontosságát a pusztán technikai megközelítéssel szemben későbbiekben is hangsúlyozta, és szemléletének, amely a gyűjtés teljes módszertanára vonatkozott, igyekezett nemzetközi fórumokon is érvényt szerezni.

„Minthogy a nem-zenészek fonográf-felvételei tökéletlenek, gyakran teljesen hasznavehetetlennek bizonyultak, ezentúl csak zenét leírni tudó és a folklórebán tájékozott gyűjtő kezébe ad fonográfot a F.[olklore] F.[ellows].

A gyűjtő a hengerekkel együtt azok teljesen lejegyzett tartalmát (szövegét és dallamát), továbbá a hengeren esetleg föl nem vett, de még a dallamhoz tartozó szövegeket a föntebb jelzett módon leírva köteles beszolgáltatni...

Aki énekelt népköltést gyűjt, akár bejegyzi a dallamot, akár nem, rendes írópapírt használjon (21–34 cm). A lap felső részére írja a dallamot; a kotta alá, tagolva, az első versszakot. Alább következzen a többi versszak, rendes írásmódra írva, és a dallam esetleges változásait megjelölve.

Egy lapra csak egy dallamot írjunk a hozzávaló szövegekkel, ha ki nem férnek, hozzáfűzünk még egy lapot. Egyébként a lapok szabadon, minden fűzés vagy kötés nélkül maradjanak. Minden egyes lapra rávezetendő a gyűjtő neve; az énekes vagy énekesek neve, kora, foglalkozása (fontos lehet néha, hogy földműves, pásztor, mesterember vagy koldus). A lejegyzés helye (az énekes származása, ha nem odavaló), végül a dal elterjedésének foka. (1. közis-

19 Kodály Zoltán: *Visszatekintés II* ... i. m. 455.

mert, 2. csak egy-egy kor vagy társadalmi osztály tudja, 3. azok közül is csak kevesen, 4. egy ember tudja.)”²⁰

Végül a legátfogóbban az 1937-ben megjelent *A magyar népzene* című tanulmányában foglalkozott a gyűjtés és hangrögzítés, valamint a fonográf használatának kérdéseivel:

„Sokan azt hiszik, fonográf nélkül ma már nem érdemes gyűjteni. A fonográf, mint a nagyítóüveg, megmutatja a dallam legapróbb, szabad füllel észre sem vehető részleteit. De nincs szükség minden egyes dallam nagyított képére. Jófülű, gyakorlott zenész, ha alaposan áttanulmányozta a fonográfal készült részletes lejegyzéseket, kifogástalan anyagot gyűjthet fonográf nélkül is. Különösen első, felderítő gyűjtésre nem is érdemes a fonográf költségeit kockáztatni.

Ha pedig sikerül a sokkal tökéletesebb gramofont²¹ bevinni a népzene kutatásba, mint ezt már másutt (Romániában, Bulgáriában) nagy eredménnyel megkezdték, a falujáró kutató fő dolga a felvételre legalkalmasabb egyének kiválogatása lesz. Ez sem történhetik előzetes, alapos gyűjtőmunka nélkül. Leghelytelenebb eljárás, előre le nem jegyzett dallamokat felvenni a fonográfba. Ilyenek utólagos lejegyzése a hengerről nagy nehézséggel jár, szövegek gyakran érthetetlen...

20 Kodály Zoltán: „Javaslat a Folklore Fellows tájékoztatójának kibővítésére” (1920) in: *Visszatekintés III*. Hátrahagyott írások, beszédek, nyilatkozatok. Közreadja: Bónis Ferenc. Zeneműkiadó Budapest, 1989, 284–285. (1907-ben K. Krohn, A. Oldrik és C. W. von Sydow kezdeményezésére alakult meg Helsinkiben a folklórkutatók szövetsége (Folklore Fellows, Folkloriatischer Forscherbund, Fédération des Folkloristes) azzal a céllal, hogy a kutatók számára az egyes országok népköltési, népszokás- és néphitanyagát hozzáférhetővé tegye.)

21 A fonográfhoz képest gramofonnal sokkal jobb minőségű felvételt lehetett készíteni, a hangot nem hengerre, hanem lemezre (lapos korongra) rögzítették. A készülékkel viszont lejátszani lehetett a lemezt, a felvételeket stúdióban készítették, és rögzítették a lemezre, amelyeket azután gyárban sokszorosítottak.

Van azután olyan zenei jelenség, melynek megfigyelésében a fonográf nemcsak nem segít, hanem félrevezet. Ilyen a hangszín és a hangsúly. A hangszínt elváltoztatja, a hangsúlyt néha nem veszi fel, néha hangsúlyt teremt, ahol nincs. Mindkettő iránt érzékenyebb a fül, mint a felvevőkészülék. Végző finomságait csak szabad füllel lehet megállapítani. [...]

A falusi munka hosszabb helybenlakást kíván, állandó érintkezést ugyanazon emberekkel. A vándorgyűjtő típusa régebben volt időszerű, mikor rövid idő alatt is sok anyagot talált. Egyes különlegességek kutatója ma is igyekezni fog minél több helyen megfordulni. De legfontosabb kérdéseinkre választ elsősorban az egy-egy helyet hosszasan megfigyelő kutatástól várhatunk.”²²

Kodály a népdal esztétikájának tökéletes megismeréséhez, megértéséhez Bartókhoz hasonlóan a személyes élményt, a közösségi hagyomány lelki megélését elengedhetetlennek tartotta mind a népdalok művészi átéléséhez, feldolgozásához, mind a tudományos kutatáshoz.

„Nem elég tudós módra, anyaggyűjtésszerűen „megismerni” az anyagot, [...] Emberileg is részesevé kell válni a hagyománynak s ezzel egy embercsoport lelki életének. Csak így jutunk hozzá ahhoz, ami másképp nem adható át, mint élő lényről élő lényre, szemtől szembe való találkozással.

[...] a magyar zenetörténésznek előbb folkloristának is kell lennie. Írott emlékeinkkel nem tud mit kezdeni, ha nem ismeri a népzenei hagyományt személyes tapasztalatból. Ez az ismeret nem szerzhető meg hosszabb-rövidebb falun lakás nélkül.

22 Kodály Zoltán: *A magyar népzene*. Budapest, 1937 (Előszó az első kiadáshoz)

[...] Ez a zene nemcsak íratlan, hanem végeredményben leírhatatlan. Mindig marad benne valami, amit a legfejlettebb kottairás külön e célra konstruált jeleivel sem tud ábrázolni. Nem ismerhető meg fonográffelvételek meghallgatásából sem, mert a fonetikai kép egy részét a fonográf eltorzítja, más részét eltünteti.

[...] a zenei néphagyomány tudományos értékű megismerése csak a helyszínen megfigyelt élőszóbeli előadás alapján lehetséges.”²³

Tudjuk, minden kutatás alapfeltétele az összehasonlítás, mégis a zenetudományban külön is jelezni kívánták az összehasonlító jelzővel. Korábban, a 20. század első évtizedeiben német nyelvterületen a zenefolklor tudományát, a népzene kutatást nevezték összehasonlító zenetudománynak (*vergleichende Musikwissenschaft*), annak jelölésére, hogy különbözik a történeti és a szisztematikus (a jellemzően mérhető zenei jelenségeket, paramétereket vizsgáló) zenetudománytól. Kodály a magyar zenetörténet sajátosságait felmérve ötvözte a történeti és összehasonlító zenetudományt, kialakítva így azt a komplex megközelítésmódot, amely vizsgálja a népek, civilizációk, társadalmi csoportok és rétegek közötti kulturális átvételeket, kölcsönhatásokat, valamint zenei alapú elemzéseket végez, meghatározza, szétválasztja és történetileg értelmezi a stílusrétegeket. Mivel is tiszteleghetne méltóbb módon a magyar zene- és népzene kutatói szakma Kodály emléke előtt, mint azzal a ténnyel, hogy mind a mai napig követi Kodály irányelveit a magyar zenetörténeti kutatások főbb célkitűzéseinek beteljesülése érdekében, és alkalmazza a zenetörténeti kutatások „Kodály-módszerét”, természetesen a kor kihívásainak, követelményeinek figyelembevételével. Kodály, amikor 1933-ban, *Néprajz és zenetörténet* című előadásában felhívta mind a zenetörténészek, mind a népzene ku-

23 Kodály Zoltán: „Néprajz és zenetörténet” (1933), in: *Visszatekintés II.* ... i. m. 231–233.

tatók figyelmét népzene és zenetörténet kapcsolatára,²⁴ csak remélhette, hogy intelmét követően szélesebb körben valóban megkezdődnek az ilyen irányú kutatások. Igaz, a munka nagyságára tekintettel gyors eredményre nyilván ő maga sem számíthatott, de azt sem sejtette előre, hogy az elkövetkező időszakokban vajon mennyi új, kottás történeti forrás kerül majd még elő, lesz-e egyáltalán elegendő és megfelelően gazdag anyag az összehasonlításához. Nyolc évtized múltával Kodály szavai valósággá lettek: a magyar zenetörténeti kutatásokban, különösen egyes korszakok tekintetében szinte kötelező érvényűvé vált írott zenei emlékeinket a néphagyománnyal összevetni. Az összehasonlító vizsgálatoknak pedig kétirányú hatása is van: zenetörténeti adatainkat a népzenei magyarázza, értelmezi, életre kelti, a történeti megközelítés ugyanakkor feltárja a zenei néphagyományunkon belüli kapcsolatrendszeret. Az összehasonlításba, szintén Kodály útmutatását követve, a magyar kutatók bevonták „*az egész élő és írott hagyomány anyagát, az egyházit is.*”²⁵ És néhány évtized alatt számos kisebb tanulmányt követően elkészültek a nagy összefoglaló történeti antológiák, és hozzájuk csatlakozóan a népzenei párhuzamokat bemutató kiadványok. A kétféle, a műzenei és népzenei megközelítés együttes alkalmazása révén válnak csak igazán átélhetővé Kodály szavai:

„... ha volna is több régi dallamfeljegyzésünk, abból a dallam teljes valóságát meg nem ismernők. A régi kótták a dallamnak éppen csak csontvázát adják. Ezt a csontvázat eleven hússá és vérré változtatni csak élő, hagyományszerű előadás tudja. Ezért igazi, teljes képünk csak olyan dallamokról lehet, melyek az élő hagyományban is fennmaradtak.”²⁶

24 „A magyar zenetörténeti munka előfeltétele és legfontosabb segéd tudománya a zenei néprajz. Zenetörténeti adatokra az élet színét és melegét csak néprajzi tudás és tapasztalat hozza.” (Kodály Zoltán: „Néprajz és zenetörténet” (1933), in: *Visszatekintés II. ... i. m.* 233.)

25 Kodály Zoltán: „Néprajz és zenetörténet” (1933), in: *Visszatekintés II. ... i. m.* 229.

26 Kodály Zoltán: *A magyar népzene* (1937). A példatárat szerkesztette: Vargyas Lajos. Negyedik kiadás. Zeneműkiadó Budapest, 1969, 71.

Egy tudós életműve, ahogy Vargyas Lajos ezt megfogalmazta, „*azon mérhető le: mit talált maga előtt, és mit hagyott maga után.*”²⁷ Kodály és vele párhuzamosan Bartók népzene-kutatói tevékenysége közvetve vagy közvetlenül komoly hatással volt az egész magyar társadalomra, annak kultúrájára, oktatására és kulturális életére, szervezeteire. Számos olyan kurrens kutatási témáját említhetnénk a magyar zenetudomány, zenekutatásnak, amelyek társadalmi hasznosulása jól belátható: például a magyar középkor, valamint a 16–17. századi dallamtörténeti kutatások hatása történelmi egyházaink ma használt dallamrepertoárjára, az újabb énekeskönyvek szerkesztésére; vagy Erkel operáinak kritikai összkiadása nemzeti operaszerzőnk további műveinek színrevitelére, az eddig repertoárdarabként futók előadási gyakorlatára, vagy a hazai Bartók-kutatás meghatározó szerepe Bartók műveinek előadási gyakorlatában, az új hangzó összkiadásban. Népzene- és néptánc-kutatásunk Bartóknak, Kodálynak és tanítványaiknak, követőiknek köszönhetően alapjaiban formálták át oktatási, kulturális, tudományos és közéletünk egyes részeit. E terület tudományos eredményei a lehető legszélesebb körben hasznosultak, a közismereti oktatástól kezdve a közművelődésen, a civil szféra táncmozgalmán át az egyetemi szintű tanárképzésig.

Népzene- és néptánc-kutatásunk történetében három-négy olyan mérföldkő, fordulópont jelölhető ki, amely a későbbiekben a köztudatba átkerülve fejtette ki a társadalomban hatását, és létrejöttében Kodály tevékenysége, univerzális szellemi teljesítménye tetten érhető.

„Mert Kodály kétségkívül univerzális jelensége volt, a szó több értelmében is, századunk művelődéstörténetének. Egyetemesség nyilvánult meg életművének műfajválasztásában is: zeneszerző volt, népzene-tudós és nagyszabású zenei nevelési koncepció megalapozója; világszerte elismert mes-

27 Vargyas Lajos: „Kodály, a tudós” in: *Kodály és Szabolcsi emlékezete*. Szerk.: Bónis Ferenc. Kodály Intézet Kecskemét, 1992, 20.

tere mindhárom munkaterületének. Életművének e három „főtémája” azonban nem magános szólalmokként bontakozott ki, hanem „kontrapunktikus háromszólamúság”-ban, egymást kiegészítve, feltételezve, magyarázva: *együttes hatásával* hozva létre azt a magában álló szellemi teljesítményt, mely alkotójának a huszadik századi zene legelső vonalában biztosít helyet.”²⁸

Az első „mérőföldkő” a 20. század első évtizedében a Bartók és Kodály által felfedezett pentatónia volt, ami nemcsak a két zenei géniusz zeneszerzői műhelyére bírt döntő hatással, de végérvényesen eldöntötte az előző század óta újból és újból a zenész szakmán belül és a közbeszédben folyt vitát az igazi magyar zene kérdésében. Ekkorra már a 19. század verbunkos stílusának elemei elhasználódtak, üres zenei közhelyekké értéktelenedtek. Ezzel szemben Bartók és Kodály a pentaton ereszkedő, kvintváltó dalokban megtalálták a nyugat-európai műzene hatásától mentes, igazán magyarnak tekinthető hangrendszer és dallamszerkezetet. Ez a nyugodtan forradalminak nevezhető felfedezés adta azután az alapot ahhoz, hogy Kodály 1920-as évekbeli magyarság programjában a tanítás egyik legfontosabb részét a népdaloktatás képezte, és hogy a későbbiekben Kodály koncepciója szerint a magyar zenei közoktatásban az alapot a népdalokkal való ismerkedés, a népdalok ismerete jelenti. Kodály programjában egyébként olyan tanárok tanítottak, mint Ádám Jenő vagy *Rajeczky Benjamin*, és a diákok eredeti felvételek alapján ismerkedhettek meg a népzenevel. Ugyancsak ez a felfedezés indította el a rokonnépi összehasonlító kutatásokat, valamint a magyar nyelpterületen belül az egyes területek sajátosságait feltáró dialektológiai kutatásokat. Kodály már 1923-ban felhívta a figyelmet a magyar pentatónia területi jellegzetességeire:

28 Bónis Ferenc: „A szó Kodály életművében” in: *Hódolat Bartóknak és Kodálynak*. Püski Kiadó, Budapest, 1992, 9.

„Hogy milyen fontos különbségek: a három magyar területen: nyitra-gömöri, dunántúli és erdélyi pentatonika típusok egész élesen megkülönböztethetők. (Dallamszövés, ritmuskarakterben.) Leggazdagabb, legérdekesebb az erdélyi fajta.”²⁹

A második mérőföldkő a hangszeres falusi bandák által játszott zene felfedezése volt. Lajtha László 1940-ben jutott el a közép-erdélyi Mezőség Szék településére, ahová visszaemlékezése szerint Kodály erőteljes biztatására jutott el.

„1940-ben történt. Erdélyi gyűjtőútra indultam. Sokfelé kellett volna mennem, hiszen 22 eszendő sok elmulasztott feladata várt reánk. Hosszas válogatás és latolgatás után két tervet tartottam meg. Az egyik szerint Szolnok-Doboka megye Szék községébe szerettem volna menni, hiszen ezideig a szolnok-dobokai népzeneről semmi érdemlegeset nem tudtunk. A másik tervem az volt, hogy Kalotaszegbe utazom, ahonnan sok és szép hangszeres muzsikának ismertük a dallamát, de csak most, újabban nyílt módunk arra, hogy ne csak a prímás, hanem az egész „banda” együttes játékát is felvehessük. [...]

Néhány hónappal indulásom előtt elmondottam terveimet Kodály Zoltánnak s azt is, hogy alig tudok választani közülük. Kodály habozás nélkül válaszolt s elmondotta, hogy nemrégiben széki hímzéseket látott. Ahol ilyen szép és sajátos hímzések élnek még ma is, kell ott – mondotta – valami érdekes muzsikának is lenni. Lelkesen beszélt s erősen biztatott a széki útra.”³⁰

29 Kodály Zoltán: *Magyar zene, magyar nyelv, magyar vers ...* i. m. 172.

30 Lajtha László: „Újra megtalált magyar népdaltípus” in: *Emlékkönyv Kodály Zoltán 60. születésnapjára*. Szerk.: Gunda Béla. Magyar Néprajzi Társaság, Budapest, 1943, 219.

Kodály feltevése igaznak bizonyult: Lajtha nagyon gazdag hangszeres hagyományt talált Széken. A falu három nagy része, úgynevezett „szeg”-re tagolódott, és mindegyik résznek külön zenekara volt. Ahogy Lajtha írja az 1954-ben megjelent *Széki gyűjtés* című kötetében:

„1940-ben úgy mondták, hogy felszegi csak felszegivel házasodik, a felszegi táncházba csak felszegiek járnak. [...] Szék táncos község. Szeretik a táncot, a táncdallamot. [...] Táncház van egy-egy „Szegen” több is [...] De külön táncháza van a serdülő gyerekeknek, a legényeknek és lányoknak, végül a házasoknak. Ezért él meg Széken több cigány-banda.”³¹

Feltárult tehát a hagyománynak egy másik jelentős része, amelyben egyrészt hangsúlyos szerepet játszott a tánc, másrészt annak hangszeres kísérete, a jellemzően 3–6 tagú, helyenként cimbalommal és további kísérettel megerősített akár 8 tagú cigány vonósbanda. Szintén nagy horderejű volt a felfedezés, hogy a városi, éttermi cigányzenélés mellett, vagy azzal szemben létezett a vonóegyütteseknek falusi hagyománya, amely 30 évvel később a táncházmozgalomnak szolgált alapul. Lajtha így írt erről 1962-ben:

„Nagyon távol állnak a nagyvárosok éttermeiben játszó, legtöbbször kottát is ismerő cigányok azoktól a kis falusi együttesektől, akik még kótát sem ismernek, és akik a városoktól távol fekvő falvakban nemrég még írni-olvasni is alig tudó parasztoknak játszottak. Ezért külön kell választani a mai városi cigánybandákat a falusiaktól.”³²

31 Lajtha László: *Széki gyűjtés*. Zeneműkiadó Vállalat, Budapest, 1954, 4.

32 Lajtha László: „Cigánybandák és a magyar népzene” (1962) in: *Lajtha László összegyűjtött írásai I.* Szerk.: Berlász Melinda. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992, 151.

Kodály is behatóan foglalkozott a magyar népies műzene versus magyar népzene kérdésével. *A magyar népzene* című tanulmánya német nyelvű kiadásának előszavában így írt erről (1956):

„Teljesen hamis [...] a nagyjából 1850 óta és napjainkban is cigányok által játszott zenét egyszerűen „cigányzené”-nek hívni. A legtöbb ilyen darab szerzője bizonyíthatóan nem cigány, hanem magyar; a kisszámú cigány zeneszerző pedig tökéletesen alkalmazkodott a magyarok által teremtett stílushoz. Ez a nyomtatott művekben fennmaradt muzsika, eredete és jellege szerint, városi műzenének bizonyul, melynek az „ősi hagyomány”-hoz és effélékhez semmi köze nincs. Kétségtelen azonban, hogy terjesztője a szájhagyomány volt: kotta nélkül játszó cigányok játéka, kottaolvasásban járatlan tömegek éneke az átlagmagyar közkincsévé tette. Különösen a városon – bár nagyrésze utat talált a faluba is. Felületes megfigyelők tehát könnyen összetévesztették a népdallal. [...]

[...] Dallamanyaga új képződmény, mely bizonyos nyugateurópai hatások közrejátszásával régi gyökereken sarjadt ki. Egyetlen ismertetőjele van, mely déli-keleti (arab) eredetre utal: az úgynevezett cigány-hangsor, mely talán – de nem bizonyosan – cigány közvetítéssel került Magyarországra. E hangsor bővített szekundjaival a cigányok „kiszínezik” az igazi népdalokat is (mert olykor ilyeneket is játszanak), ezeket azonban a nép mindig színező alteráció nélkül éneкли. Ennyiben a cigány előadás meghamisítja e dalokat.”³³

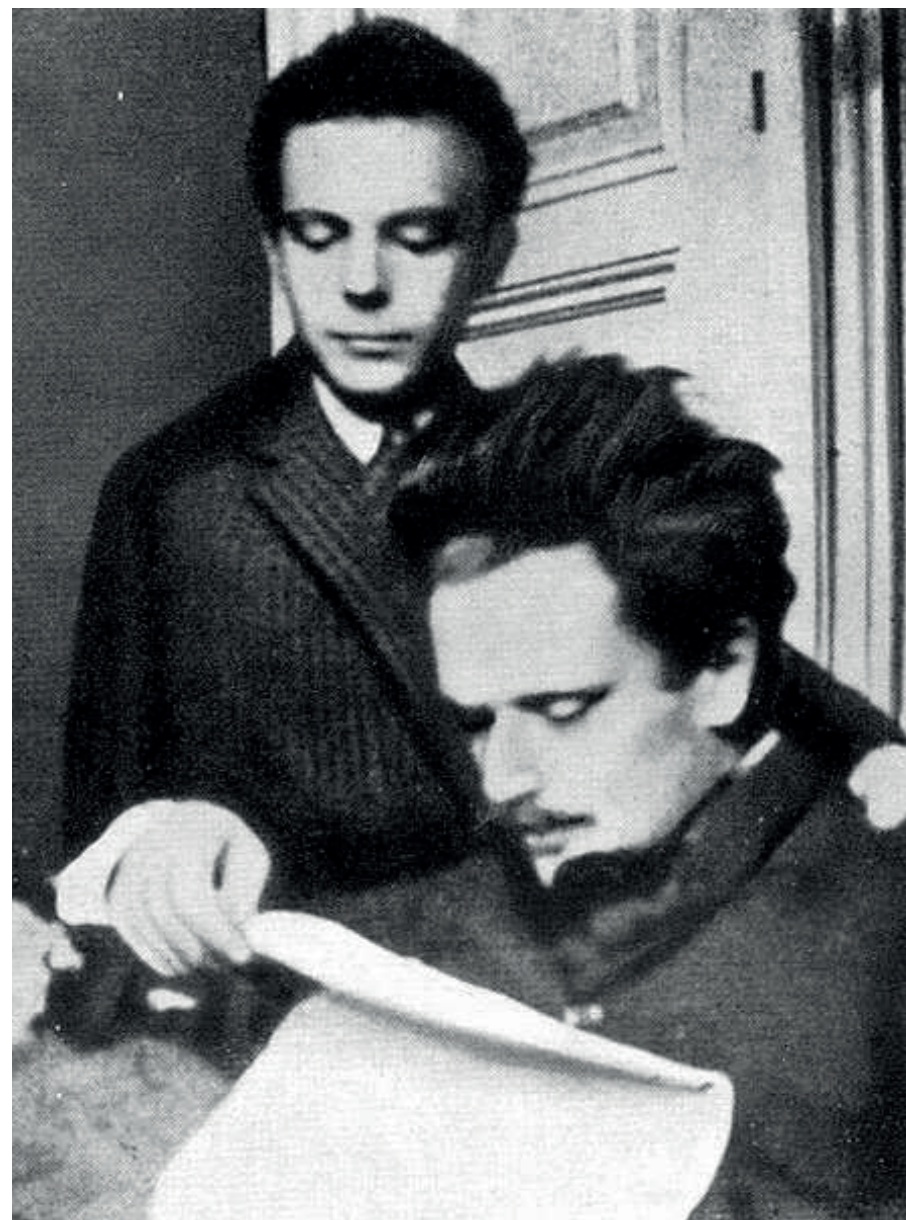
33 Kodály Zoltán: „A magyar népzene német nyelvű kiadása elé” (1956) in: *Visszatekintés III...* i. m. 393.

A folklóregyüttesek megjelenésével kapcsolatban 1961-ben is szólt a cigányzenészekről:

„A népies műdaloknak, kivált a csárdásoknak, a cigányok voltak a legjobb előadói, az igazi népdalokkal azonban csak újabban kezdenek megismerkedni. A magyar népdalok ötfokúsága ugyanis nekik teljességgel idegen. [...] A cigányzenekarok sablonos harmóniai a dúr-moll rendszerben fogant műdalhoz még illeszkednek valahogy, de a népdalhoz sehogy. Nem ritkán a dallamot is kikezdi a harmónia, ezért nagy probléma a népdal kísérete.”³⁴

A harmadik fordulópont a népzene kutatás intézményesülésének, illetve a hangrögzítés technikai fejlődésének köszönhető. Kodály 1940-től, Bartók Béla Amerikába történt távozását követően dolgozott a Magyar Tudományos Akadémián.

„Az Eötvös Collegium egykori diákja, a bölcsészdoktor Kodály 1941-ben már 35 évnyi komoly tudományos pályát tudhatott a háta mögött. 1906-ban megvédett, úttörő jelentőségű doktori disszertációját (*A magyar népdal strófaszerkezete*) követően olyan meghatározó és máig hivatkozott tanulmányokat publikált, amilyen a magyar népzene pentaton rétegét elsőként bemutató *Ötfokúság a magyar népzeneben* (1917), az összehasonlító népzene tudomány módszertanát paradigmaticusan képviselő *Árgirus nótája* (1921), a magyar népzeneről szóló, monográfia-nagyságrendű tanulmány (*Magyar népzene*, 1936) vagy éppen a Szekfű Gyula szerkesztette *Mi a magyar?* kötethez írott *Magyarság a zenében* című nagy esszéje (1939).”³⁵

Kodály és Bartók

34 Kodály Zoltán: „A cigányzenéről” (1961) in: *Visszatekintés III...* i. m. 96.

35 Dalos Anna: *Tudós és művész – Kodály Zoltán az Akadémián*. Forrás: http://mta.hu/tudomany_hirei/tudos-es-muvesz-kodaly-zoltan-az-akademian-107534 (elérés: 2018. április 6.)

1946-ban az Akadémia elnökévé választotta meg a tudós társaság, mely tisztségéből a kommunista hatalomátvételt követően, 1949-ben távozott. Ugyanakkor továbbra is erőteljesen dolgozott a népzene kutatói felsőfokú képzés elindításán és az MTA keretein belül népzene kutatással foglalkozó kutatócsoport létrehozásán. Két év különbséggel indult el a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskolán az etnomuzikológus képzés (1951-ben) és a Magyar Tudományos Akadémia keretén belül pedig a Népzene kutató Csoport (1953-ban), mindkettő Kodály Zoltán vezetésével. Több népzene kutatóval, a munkát felosztva, pontos terv szerint, nagyobb léptékben folyhatott a gyűjtés. A szakembergárda bővülésével párhuzamosan, a szalagos magnetofon megjelenésével nagyobb mennyiségben voltak képesek hangfelvételeket készíteni, míg korábban a népzene gyűjtések többségét csak a helyszínen jegyezték le. Ráadásul az új technikával már hosszabb zenei folyamatot is, például hangszeres tételeket, táncmenetek zenei kíséretét is tudták rögzíteni.

Végül a negyedik fordulópontra („mértőföldkő”) a tánc kutatás bekapcsolódása, bizonyos szempontból integrálása a népzene kutatásba, a hangrögzítéssel párhuzamosan filmfelvételek készítése táncfolyamatokról. Erősen köthető ez a fordulat egy nem zenész, hanem magyar tanár és néprajzos végzettségű kutató, Martin György személyéhez.³⁶ Martin szinte szó szerint valósította meg Kodály 1951-ben felvázolt, tánc kutatásra vonatkozó koncepcióját:

„A néptáncgyűjtés legeredményesebb formáját úgy képzelem el, hogy zeneszerzőkből, tánc kutatókból, folkloristákból és filmesekből álló csoport megy ki a falvakba, gyűjti az összetartozó táncdallamokat és táncokat, s mindezt hangosfilmre veszi.”³⁷

36 Martin György (1932–1983) tánc kutató, zenefolklorista, az MTA Zenetudományi Intézet vezető kutatója.

37 Kodály Zoltán: „A magyar tánc kérdéseiről” (1951) in: *Visszatekintés III...* i. m. 388.

Martin azonban Kodállal ellentétben hivatásos táncos is volt, bár egyes leírások szerint Kodály sem táncolt rosszul. Szabolcsi Bence visszaemlékezéséből megtudhatjuk, hogy Kodály „csodálatosan délceg verbunkost járt” 1924-ben, Salzburgban, a dómtéren.³⁸ Még egy fotón is láthatjuk Kodályt, amint Csomádon, falusi lakodalomban éppen járja a csárdást a menyecskével.³⁹ Szempontunkból a lényeges momentum a zene és a tánc együttes vizsgálata, a kettő szoros összefüggésének felismerése és Martin György vezetésével a falusi táncokat gyakorlatban is kiválóan ismerő, azokat járni tudó tánc kutatók bekapcsolódása. Tulajdonképpen ez a feltételrendszer volt szükséges ahhoz, hogy lelkes fiatal amatőrök, tehát civilek kezdeményezésére a falusi gyakorlat, az eredeti táncok és zenekíséretük megjelenhetett a városi értelmiség, majd később szélesebb rétegek alternatív szórakozási formájaként, azaz elindulhatott a tánc házmozgalom, aminek 2017-ben ünnepeltük 45. évfordulóját. Ez a mozgalom tette azután társadalmilag a korábbiakhoz képest jóval nagyobb körben elfogadottá a népzene t.

38 Szabolcsi Bence: Úton Kodályhoz. Zeneműkiadó, Budapest, 1972, 58.

39 Pávai István: *A népzene kutató Kodály Zoltán. Egy kiállítás képei és dokumentumai*. Hagyományok Háza, Budapest, 2008, 64.